

INDLEDNING

Det hører til de store Sjældenheder, at anden Del af et Værk udkommer mere end halvandet Aarhundrede efter første, og i dansk Nationallitteratur er det i hvert Fald et enestaaende Tilfælde. Det eneste Eksempel der kendes er Nicolai Jonges Beskrivelse af Hoved- og Residensstaden København, hvis første Tome udsendtes i 1783, medens anden Tome ved Tidernes Ugunst først nu - 162 Aar efter - forelægges Læseverdenen.

Det er dog ikke saaledes at forstaa, at ikke anden Tome meget vel kan staa paa egne Ben. Dens Indhold bestaar af en Række Kapitler, der hver for sig danner et afsluttet Hele, og i Virkeligheden udgør selvstændige Monografier af visse Bydele, hvorimellem navnlig Afsnittene om det man i hine Dage forstod ved det nye København naturligt kan gøre Krav paa at betragtes som noget helt for sig selv. Det er forøvrigt ogsaa de værdifuldeste Dele af det hele Værk der indeholdes i denne anden hidtil uudgivne Tome.

Jonges Bog bygger naturligvis paa tidligere udkomne Arbejder om Københavns Historie, men Forfatteren har ogsaa - og maaske i nok saa høj Grad som sine Forgængere - gjort selvstændige Studier ikke blot i Stadens Arkiver, men ogsaa i Marken. Derved har hans Værk opnaaet en smuk Plads i det attende Aarhundredes Litteratur om Danmarks Hovedstad, saa det vilde være Synd om Værket - da anden Del forelaa udarbejdet i Manuskript - fortsat skulde forblive en Torso. Tilmed er det jævnlige fra kunst- og kulturhistorisk Side fremhævet,

at der i dette Jonges Haandskrift blandt meget andet vi kendte i Forvejen, og endda kendte bedre, tillige var Oplysninger om Forhold og Institutioner man forgæves søgte andre Steder, hvorfor det ogsaa i Tidens Løb har været flittig benyttet. Allerede tidligt i det nittende Aarhundrede har Statistikerens Fred. Thaarup aftrykt Stykker i Datidens toneangivende og af ham selv redigerede Blade, „Dagen“, „Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn“ og „Nyeste Morgenpost“, og senere har mange Kulturhistorikere søgt til Jonges efterladte Manuskript for at finde en eller anden ønsket Oplysning. Det er da kun naturligt, at Selskabet for dansk Kulturhistorie har besluttet at søge denne Kilde offentliggjort; selv om visse Partier af Fremstillingen nødvendigvis maa være forældet og uden Interesse for Forskningen, saa har man dog bestemt sig til at udgive Manuskriptet uden Forkortelser for at opretholde Helheden i Forfatterens Arbejde.

Forfatteren var Præst og hans Livsløb var ganske regelret - det viser ingen Udsving eller spændende Episoder. Han var født i København den 29. Aug. 1725 eller 27, var Søn af en Revisor i Rentekammeret Peder Nielsen, der tillige var Skibsmaaler, og Moderen hed Anna Sophie Einhaus. Worm fortæller i sit Leksikon over lærde Mænd, at hans Farfader var Proprietær i Skaane og hans Farfaders Fader Niclas de Jonge en berømmelig Købmand i Amsterdam. Fra denne lidt sagnagtige Forfader, havde han sit Tilnavn. Han blev dimitteret til Universitetet 1745 fra Vor Frue Skole, tog Aaret efter filosofisk Eksamen, men samtidig døde Faderen, og Moderen sad kun smaat i det. Imidlertid sørgede Fakultetet for at den flittige, velbegavede Student fik Kost paa Kommunitetet til sine Studeringers Fortsættelse og 1748 tog han teologisk Eksamen. „Siden den Tid“, skriver han i et curriculum vitæ 1754, „haver jeg lagt mig efter de til Filosofien og Teologien videre henhørende Sciencer og anvendt de øvrige Timer paa deres Information og Manuduktion, som mig have været betroede“. I Aarene efter Attestatsen var han nemlig en søgt og anset

Manuduktør, der havde informeret adskillige brave Folks Børn til Artium og teologisk Eksamen.

Det varede en rum Tid inden han fik Embede, og da han endelig i 1754 blev Kateket ved Holmens Kirke, var det kun et ringe „Brød" han opnaaede, og tilmed maatte han forsørge en gammel svagelig Moder. Der gik ogsaa adskillige Aar inden han kom videre. Skønt han var „overmaade ekspedit til at præke", blev han først i 1762 Sognepræst i Allerslev, et lille Landsbykald ved Præstø med Indkomster paa noget over 300 Rdr. aarlig, og her sad han Livet igennem pint af Næringsorger. Biskop Balle, der 1787 visiterede paa Egnen, udtaler at han har tilsat baade Helbred og Velfærd ved sin utrættelige litterære Virksomhed, men intet har faaet ud deraf; endnu som en Mand paa tres Aar kæmper han med Armod og Tungsind - „hans Bøger sælges ikke, vort Publikum elsker kun Flyveblade og Paskviller". Selv om Biskoppen ønskede denne flittige og redelige Mand bedre Kaar, da saa mange andre dog havde opnaaet fede Embeder blot ved Ladhed og Dovenskab, saa kom han ikke videre. Han forblev i Allerslev til sin Død 24. April 1789. Hans Enke Geske, en Datter af Peder Arvid Fischer, Konsumptions- og Akciseskriver ved Børsen i København, døde i Præstø 1798.

Meget af Nicolai Jonges vidtløftige litterære Virksomhed er mærket af denne hans Strid for Udkommet. Manden var flittig, havde Ord for at være et hurtigt Hoved, og der er ingen Tvivl om at han havde historisk Sans og Forstaaelse, men meget af det han fik sat i Verden blev hastigt sammenskrevne Kompilationer, der ingen blivende Betydning fik. Det hele blev til en broget Samling af Skrifter med vidt forskellige Emner. Fra hans Haand foreligger en Biografi af Admiral Just Juel, baade paa Dansk og Tysk, en kommenteret Udgave af Fædri Fabler, Oversættelse af Arvieux' Rejse til Konstantinopel, en Bibelhistorie, Anvisninger til Bryllups- og Ligtaler etc. Navnlig var det dog Geografien og Universalhistorien han sysselsatte

sig med. Det var Emner der interesserede Datiden - Kundskaben om den store Verden var eftertragtet paa et Tidspunkt, da Forbindelsen mellem Danmark og Udlandet knyttedes fastere ved den stadig øgede oversøiske Handel, og Oplysningstidens Ideer samtidig vandt Indpas. Jonge gik ud paa at skaffe Haandbøger af den Art - udførlige men alligevel let overskuelige Fremstillinger. Holbergs Kompendier i disse Discipliner, der blot var tænkt som Lærebøger, lagde han til Grund, saaledes at Holbergs Navn kunde gaa ind i Titlen - det gav øget Afsætning og selv mente han ikke det kunde skade nogen. Holbergs Synopsis historiae universalis bearbejdede han og udsendte den baade i en dansk og en latinsk Udgave, hvoraf den sidste oplevede flere Oplag og udkom baade i København og Leipzig.

Det omfangsrigeste af Jonges Værker var „Ludvig Holbergs Geographie eller Jordbeskrivelse, forfattet efter det af Ham Selv udgivne lidet Latinske Geographiske Compendium, men nu vitløftigere udført". Med Holbergs halvthundrede Sider store Kompendium havde det saare lidet at gøre - det blev til syv digre Kvarterbind og afsluttedes først efter Jonges Død. Nogen ublandet venlig Modtagelse fik det heller ikke, det mødtes tvertimod med Indsigelse fra mange Sider; de litterære Journaler kritiserede det skarpt, og Forfatteren maatte forsvare sig i et særlig udsendt Modskrift. Der kan da ogsaa rettes mange Anker mod Enkeltheder i det uhyre Stof han arbejder med, men Værket vidner tillige om Forfatterens Flid og udbredte Læsning, og i Bindene om Danmark og Norge kan der endnu findes en og anden Oplysning, som man forgæves søger andet Steds.

Alt dette er dog nu mestendels glemt - det er kun hans Beskrivelse af Hoved- og Residensstaden København, „forestillende Stadens Tilstand, Beskaffenhed og Mærkværdigheder", der har bevaret hans Navn til Nutiden. De otte Aar han som Kateket færdedes paa Holmen, hvor Fortiden talte højlydt ud af Bygninger og Indretninger, har utvivlsomt skærpet hans Interesse for de historiske Minder der

knyttede sig til hans Fødeby. Dertil kom, at Politimester Erik Torm, der døde i Begyndelsen af 1764, allerede paa et tidligt Tidspunkt opmuntrede ham til at tage denne Opgave op. Jonge fortæller selv i sin Fortale, at Torm gav ham det første Stof til Værket ved at meddele ham „sine egne Optegnelser om Stadens Gader og dertil hørende Anekdoter" og „sit eget store og nitide Kort over Stadens Kvarterer og Gader", og desuden skaffede ham fri Adgang til Raadstuearkivet, hvor han ekscerperede de gamle Protokoller, Brevskaber og Tegninger. Hele dette Materiale stillede han imidlertid til Raadighed for Prokansler Pontoppidan, da denne arbejdede paa sin „Origines Hafnienses", der udkom 1760, og Jonge skrinlagde saa foreløbig sit Forsæt om selv at udgive en Københavns-Beskrivelse.

Men i den følgende Snes Aar var Hovedstaden i en rivende Udvikling - Byen voksede hastigt, mange vigtige Institutioner og Stiftelser oprettedes, saa Jonge besluttede sig til at tage Arbejdet op paany og fuldføre det af ham „forhen begyndte Skrift". Der forelaa nu foruden „Origines" en ny Fremstilling i Pontoppidans Danske Atlas II (1764), men den var „proportioneret efter samme kostbare Værks Beskaffenhed", eller med andre Ord ikke udførlig nok efter hans Hoved. Dette gjaldt ogsaa den Beskrivelse af København, der udsendtes af E. C. Hauber 1782, mens Jonge var i Færd med Udarbejdelsen af sin første Tome, og Thurahs Hafnia hodierna (1748), som han tilfulde var i Stand til at værdsætte og flittig gjorde Brug af, var først og fremmest at betragte som et Værk om Stadens Arkitektur.

Der var altsaa Plads for en Nyskabning og Jonge gik til Arbejdet med stor Grundighed. Arkivstudier var mindre nødvendige, og kunde paa det Tidspunkt næppe heller bringe meget nyt - det historiske Billede skulde efter den nu lagte Plan øjensynlig ogsaa kun være Baggrund for Byens aktuelle Status. Han henvendte sig derfor til en Række ansete og velkendte Embedsmænd for at faa de mest „authentique" Efterretninger paa de forskellige Omraader. Bl. a. fik han

Oplysninger af Thomas Bugge om Observatoriet paa Rundetaarn, af Professor Brünnich om Theatrum Naturale paa Kommunitetet, af Professor Krebs om Artilleriskolen og Gæthuset, medens Weidenhaupt og Wiedewelt gav ham Besked om Kunstakademiet og deres egne Kunstværker - hvortil kom de fleste af Byens Præster som Jonges Referenter og talrige andre. Yderligere supplerede han det indsamlede Materiale med Oplysninger han indhentede hos Byens Øvrighed, hvad vi kan se af en Indførsel i Magistratens Resolutionsprotokol fra 1781. Han var klar over, at det vilde blive et vidtløftigt Værk. „Muligt mig af en Del bliver lagt til Last", siger han i sin Fortale, „at jeg i denne Beskrivelse over København har været alt for vidtløftig, og at mange Partikulariteter og Punkttiller kunde have været udeladte. Men muligt en og anden i Tidens Længde kunde til sin Fornøjelse finde her anført det, som han da begærede at vide, og som Hukommelse ved Tidens Ælde havde tabt at tilkendegive Efterslægten". Og det er netop det vi er den flittige Forfatter Tak skyldig for i Dag.

Det var altsaa en gammel Tanke, der i noget ændret Form blev til Virkelighed ved Udsendelsen af den første Tome i Sommeren 1783. Værket fik - efter hvad han selv fortæller - kgl. Understøttelse og blev modtaget med Anerkendelse. Den ansete historiske Forsker Bertel Sandvig, der døde i en ung Alder men alligevel fik Lejlighed til at sætte en rig Produktion i Verden, skrev 1785 en Anmeldelse i Datidens førende litterære Organ, de saakaldte „Lærde Tidender". Han udtaler at Bogen foruden det allerede kendte Stof indeholder „en stor Mængde nye Efterretninger som ellers ingen Steds haves" og ønsker „af Hjertet den værdige Forfatter Tid og Understøttelse nok til snart at kunne udgive os anden Del af dette vigtige Værk". Men „da Værket er af Vigtighed og et fortræffeligt Bidrag til vor Historie", beklager han meget de mange Smaafejl og Unøjagtigheder, navnlig om den ældre Tids Forhold, der er indløbet og som vidner om Hastværk. Deri ramte netop Sandvig Forfatteren

i hans Akilleshæl. Han arbejdede hurtigt og havde ikke altid Tid og Taalmodighed nok til at bringe alle Enkeltheder paa det rene.

Forinden havde Nic. Jonge i Sommeren 1784 andraget Magistraten om Hjælp til Trykning af anden Tome. Første Tome var udgaaet fra Byens fineste Bogtrykkeri, Hof bogtrykker Nicolaus Møllers Officin, og da der ingen Forlægger findes angivet paa Titelbladet, maa man antage, at det er udkommet paa Forfatterens eget Forlag, og den store og smukke Bog har næppe svaret Regning. Magistraten mener dog at maatte svare, at skønt den gerne ser anden Tome komme for Lyset, saa er den dog ikke i Stand til at paatage sig Trykningen eller yde Forfatteren det Forskud paa 500 Rdr., som han har bedt om. Jonge der var en fattig Mand kunde ikke klare det selv, og Manuskriptet blev saa liggende indtil vore Dages Bystyre oprettede, hvad Byens Forfædre i en længst forsvunden Tid havde forsømt, ved at yde et rundeligt Bidrag til Udgivelsen.

- - -

Efter det allerede anførte vil man forstaa, at Jonges Værk nærmest er at betragte som et Hafnia hodierna fra 1780erne, og det er da ogsaa Forholdene i hans egen Tid der interesserer os, ikke hans historiske Udredninger. I de udførlige Kirkebeskrivelser er der mangel på en Enkelthed der har Kildeværdi endnu i Dag, og i hans Skildringer f. Eks. af Holmen og Nyboder, af Rundetaarn og Universitetsbiblioteket, af Vajsenhuset og Byens milde Stiftelser - for blot at nævne enkelte Lokalteter - har man et umiddelbart Indtryk af, at han beretter om Forhold og Ting han har set og undersøgt med egne Øjne. Og det er næppe mange Steder man finder samtidige Oplysninger om saadanne oversete Institutioner som f. Eks. det kgl. Møbel-Magasin paa Kongens Nytorv, hvor man ikke blot faar gode og smukke Møbler, Temaskiner, Lysearme og andet Udstyr, men ogsaa kan købe sig en Kammerherrenøgle - om man da har Brug for den.

Mindre Betydning har de talrige i hans Tekst indførte Gengivelser

af Epitafier og Indskrifter. De betragtedes i ældre Tid som et vigtigere biografisk Materiale og af større Betydning end vi, med vore Dages velordnede Arkiver, er tilbøjelige til at tillægge dem. Forfatteren har anset det for sin Pligt at medtage disse Indskrifter i størst muligt Omfang, skønt mange af dem allerede var trykt i Resens Inscriptiones Hafnienses og Pontoppidans Marmora Danica. Dog finder man ogsaa nu og da Indskrifter hos Jonge som man forgæves søger andet Steds. Af mindst Betydning er hans Præstelister, hvis Data for langt den største Del er kendt i Forvejen.

Jonge arbejdede paa anden Tome til kort før sin Død. Vi ved, at han endnu i 1786 brevvekslede med Wiedewelt om Afsnittet angaaende Kunstakademiet og sendte ham Manuskriptet til Gennemsyn, og vi kan konstatere, at Teksten paa sine Steder er ført á jour helt op til Begyndelsen af 1789. Han har stadig syslet med dette Manuskript og indsat talrige Tilføjelser i den oprindelige Tekst, men Slutningen om Forstæderne ser stadig noget fragmentarisk ud. Da der ikke forelaa nogen Mulighed for at faa Manuskriptet udgivet, har det øjensynlig heller ikke faaet den sidste Afpudsning - en Del ufuldkomne eller forkrøblede Tekststeder synes at vise det. Skrivefejl er der heller ikke saa faa af, og det er i det hele mærket af Forfatterens ovenfor skildrede Fortrin og Mangler. Det er derfor klart, at man ved Udgivelsen har maattet lempe paa Teksten hist og her, men der er overalt gaaet frem med Omsigt og Varsomhed. Der er rettet paa Steder hvor der utvivlsomt foreligger Skrive- eller Hastværksfejl, som Forfatteren rimeligvis selv havde faaet Øje paa om han havde underkastet Manuskriptet et sidste omhyggeligt Gennemsyn, og hvor han hist og her har ladet Plads staa aaben til senere Udfyldning eller hvor Teksten er fordærvet, er den lempelig forsøgt reddet ved Tilføjelser i skarp Parentes. Derimod har det ikke været Opgaven at rette paa Steder, hvor vi ved bedre Besked, medens Datidens Kundskab ikke var naaet saa vidt, hvilket gælder baade Kronologi og

faktisk Viden. Bindet skal fremtræde som anden Tome svarende til den første der udkom i 1783.

Manuskriptets Ortografi, der ikke altid stemmer overens med den trykte første Tome, er bibeholdt i Udgaven. Efter Teksten findes en Liste over Rettelser, hvor dog rene Skrivefejl eller andre Selvfølgeligheder ikke er medtaget. Udgiverne har tillige benyttet denne Liste til Forklaring af ganske enkelte, ellers uforstaaelige Udtryk, og til at redegøre for Meningen et Par Steder, hvor man har ment det uforsvarligt at rette i Jonges Tekst som den foreligger fra hans Haand. Men der er ikke tilsigtet nogen Kommentering, den der gør Brug af Bogen, maa gøre sig klart, at han benytter en Kilde fra det attende Aarhundrede, da Kundskaben om Tingene var ganske anderledes end nu. Han maa være kritisk indstillet og have Forfatterens oven for skildrede litterære Habitus i Erindring.

Jonges Manuskript opbevares i det kongl. Bibliotek (Ny kgl. Samling Nr. 669, 4to). Det bestaar af to tykke Hefter som i Tidens Løb var bleven skilt fra hinanden, men siden atter er samlet. Det første (Kapitlerne 7-9) havde Werlauff, efter Thaarups Udsagn, „paa en Auktion heldigen erhvervet og derved skaanet for den Forsvindelse, der uden Tvivl er bleven det øvrige Manuskripts Lod". Det har antagelig været en Gang i Tyverne, og Thaarup, der omkr. 1825 havde skrevet en Del Smaastykker om københavnske Kirker i „Dagen", benyttede det 1829 til en lang Række Artikler i sine Blade. Nogle Aar efter har han aabenbart opsporet det andet Hefte (Kapitlerne 10-12) - det tilhørte da Lægen, Professor J. C. W. Wendt, som skænkede det til det kongl. Bibliotek, men Thaarup skulde først have Lov til at benytte det. Det gav saa Stof til en ny Artikelserie i „Dagen" 1834-35. Imidlertid døde Wendt i 1838, Thaarup i 1845, og denne sidste Del af Jonges Manuskript blev da liggende blandt Thaarups Papirer og nedarvedes i Familien, indtil Boghandler E.L. Thaarup endelig i 1881 afleverede det til Biblioteket.

Udgivelsen er af Selskabet lagt i Hænderne paa Dr. *Bjørn Kornerup* og *Undertegnede*. Vi har haft Bistand til Afskrivning og til Læsning af en Korrektur efter Manuskriptet, men har selv overvaaget Udgivelsen og eftergaaet de tvivlsomme Steder, saaledes at Dr. Kornerup overvejende har taget sig af de mange latinske Passager og Undertegnede overvejende af det by- og kulturhistoriske Stof.

EILER NYSTRØM.

Anmærkninger. I Albert Jantzens Biografi af Jonge i Biogr. Lex. (første Udg.) angives hans Fødselsaar, lige som alle andre Steder, til 1727, hvilket stemmer med at han i Allerslev Kirkebog ved sin Død 1789 opgives at være i sit 62. Aar, medens han selv i sit Vita (fra 1754) i Overensstemmelse med Universitetsmatriklen (III, 53) sætter sit Fødselsaar til 1725. I nærværende Skrift (Side 104) nævner han sin „Morbroder“ Renteskriver Christen Ruus, tidligere Skibsmaaler; rimeligvis er det en Svoger til Moderen, hvis Slægtsnavn hos Worm angives som Einhaus. - Om Jonge kan iøvrigt henvises til: Sjæll. aabne Breve 1754, Nr. 67, 1762, Nr. 477 (Rigsarkivet); Kirkehist. Saml. 5. R. III, 394; Nye kritisk Tilskuer 1777, S. 58 f., 164 ff.; Nye kritisk Journal 1779, Sp. 3650°.; Luxdorps Dagbøger II, 100, 180, 285; Pers. Tidsskr. 5. R. VI, 44; Lærde Tidender 1785, S. 417 ff.; Nyeste Skilderie af Kjbhvn. 1829, Nr. 70 (1. Septbr.) - Fuldstændig Fortegnelse over hans Skrifter findes i Ehrencron-Müllers Forfatterlexikon; til de her anførte Numre af Dagen, Skilderiet og Morgenposten, hvor Uddrag af Manuskriptet er trykt, kan føjes: Dagen 1834, Nr. 126, 27, 40, 44, 45, 62, 63, 69, 88, 202, 53, 75, og 1835, Nr. 182. — Om Jonges her udgivne Manuskript udtaler Chr. Olufsen i sine „Collectanea“ (K. 1829), S. 104: Overalt er denne ufuldendte anden Del meget rigere paa antikvariske Mærkeligheder i København end den udgivne første Del af dette Værk.

Nicolai Jonge: *Kiøbenhavns Beskrivelse*, Bind 2
1945. Selskabet for Dansk Kulturhistorie, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag

Side 5* - 14*.